

Ishonkulov Sherzod Usmonovich
Qarshi davlat texnika universiteti
Xorijiy tillar kafedrası dotsenti
Email: sherzod.ishonkulov@gmail.com

INGLIZ TILIDAGI FRAZELOGIZ BIRLIKLAR VOSITASIDA ZAMON TUSHUNCHASINING IFODA ETILISHINING UMUMNAZARIY TAVSIFI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ingliz tilidagi zamon mazmunini ifoda etuvchi frazeologik birliklarning xususiytalari ochib berilgan, masalaning o'rganilish tarixi tahlil qilingan hamda keltirilgan nazariy qarashlar misollar vositasida dalillangan.*

Kalit so'zlar: *frazeologizm; vaqt; kontseptual metafora; kognitiv lingvistika; turg'un birikmalar; leksikologiya; chog'ishtirma tahlil.*

Ishonkulov Sherzod Usmonovich
Karshi State Technical University
Associate Professor, Department of Foreign Languages

GENERAL THEORETICAL DESCRIPTION OF THE EXPRESSION OF THE CONCEPT OF TIME THROUGH PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ENGLISH LANGUAGE

Abstract: *This article reveals the characteristics of phraseological units expressing the content of time in the English language, analyzes the history of the study of the issue, and substantiates the presented theoretical views with examples.*

Keywords: *phraseology; time; conceptual metaphor; cognitive linguistics; stable combinations; lexicology; comparative analysis.*

Ишанкулов Шерзод Усмонович
Каршинский государственный технический университет
Доцент кафедры иностранных языков

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ВЫРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТА ВРЕМЕНИ ЧЕРЕЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: В данной статье раскрываются особенности фразеологических единиц, выражающих содержание времени в английском языке, анализируется история изучения вопроса, а также обосновываются представленные теоретические взгляды примерами.

Ключевые слова: фразеология; время; концептуальная метафора; когнитивная лингвистика; устойчивые сочетания; лексикология; сопоставительный анализ.

Kirish

Mazkur maqolada olib borilgan tadqiqot kognitiv-lingvistik yondashuvdan foydalangan holda, vaqtga madaniy, tarixiy va tajribaviy nuqtai nazarlarning qanday qilib frazeologizmlarda leksikalizatsiyalashgani tahlil etiladi.

Vaqt tushunchasi universal, ammo juda murakkab kognitiv konstruktsiya bo'lib, inson tajribasi va muloqotining markazida turadi.

Tilshunoslikda vaqtning artikulyatsiyasi Grammatik zamon va aspektidan tashqariga chiqadi, leksik birliklarda va ayniqsa, frazeologiyada boy namoyon bo'ladi. Turli darajadagi idiomatiklik va barqarorlikka ega bo'lgan bir nechta komponentdan iborat bo'lgan leksik birliklar sifatida ta'riflangan frazeologizmlar til ham jamiyati mavhum tushunchalarni qanday qamrab olishi va ifodalashi haqida jamlangan tasavvurni taqdim etadi.

Ushbu tadqiqot davomida vaqt tushunchasining inglizcha frazeologizmlar orqali ifodalanishini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratilgan, bo'lib, bunda nafaqat vaqt tushunchasi bilan bog'liq iboralar tahlil qilinadi, balki ular semantic

munosabatlar ko'zgusida o'rganilib, frazeosemantik guruhlarda hamda madaniy aspektlariga ko'ra yoritiladi, zero frazeologik birliklar har bir xalqning an'analari, turmush tarzi, e'tiqodi, tarixi bilan bog'liq o'ziga xos jihatlarini ekspressiv va obrazli-hissiy shaklda aks ettiradi.

Adabiyotlar tahlili

Ingliz tilshunosligida frazeologizmlar hamda ular vositasida vaqt tushunchasining ifoda etilishining ilmiy va nazariy asoslari A.Wierzbicka, E.T.Hall, A.P.Cowie, D.A. Cruse, C.J.Fillmore, R.Moon, J.R.Taylor, M.Zanotto, E. Zwier kitoblari, dissertatsiyalarida va boshqa ko'pgina manbalarda mufassal o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tilshunoslik sohasida bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlarda til va madaniyat o'rtasidagi munosabat faol o'rganilmoqda. Til va madaniyat, til va etnografik guruhlarining o'zaro munosabatlari lingvistik tadqiqotlarning obyekt sifatida e'tirof etilmoqda. Mavzuni yoritishda qiyosiy tipologik, analiz va sintez, transformatsion, strukturaviy-semantik va funksional tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot obyekt sifatida ingliz tilidagi yirik bir tilli lug'atlar, frazeologik lug'atlar va raqamli frazeografik platformalar va lingvistik korpuslardan olingan misollar tanlab olindi. Bu holatda frazeologik birliklar ularda mavjud bo'lgan asosiy temporal element asosida frazeosemantik guruhlariga ajratildi, har bir frazeologik birlikning konnotativ ma'nosi aniqlandi va uning leksik ma'nosi bilan taqqoslandi.

Tahlillar va natijalar

Frazeologik birliklarda eng ko'p uchraydigan temporal leksemalar vaqtning o'zi (*kill time, big time*), undan keyin kun (*a day late and a dollar short, call it a day*) va soat/daqqa/soniya (*the eleventh hour, in a minute, split-second decision*) edi. Yuqori aniqlikdagi birliklarning (*like second or minute*) ishlatilishi shoshilinchlik va aniqlikni bildiruvchi iboralar bilan chambarchas bog'liq. [3, 63]

Ingliz tilidagi frazeografik manbalardan to'plangan frazeologizmlari tahlil qilish orqali vaqtni ifodalaydigan iboralarni quyidagi uchta asosiy frazeosemantik guruhlarga tasnifladik:

1) "Vaqt – bu qimmatbaho narsa". Shubhasiz, bu eng keng tarqalgan kontseptualizatsiya bo'lib, samaradorlik va unumdorlikka qo'yilgan ijtimoiy qadriyatni bevosita aks ettiradi. Misol uchun, ingliz tilidagi *spend time* iborasi o'zbek tilida vaqtni o'tkazmoq mazmuniga ega: *I always **spend time** reading a book before going to sleep. We should **spend time** focusing on our most important tasks first.*

Ingliz tilidagi *save time* iborasi o'zbek tilidagi *vaqtni tejamoq* frazeologizmiga muqobildir. Bunda ingliz tilida qo'llanilgan *to save* fe'li o'rnida tilimizda *tejamok* leksik birligi ifodalangan. Frazeologizmning konnotativ mazmunini ochib berish uchun quyidagi misollarni keltiramiz: *Using the new software update will **save** us a lot of **time** on data analysis. Taking the highway instead of the side roads will **save time** during the morning rush. To **save time**, she prepared her lunch the night before.*

Ingliz tilidagi *waste time* frazeologik birligi esa "vaqtni behuda sarflamoq" ko'chma ma'nosiga ega. Misollar: *Stop arguing over minor details; you're just **wasting time**. He feels like he **wasted time** watching that long and boring movie. Don't **waste time** checking your phone every five minutes when you should be studying.* [4,141-149]

Ingliz tilidagi *run out of time* iborasi o'zbek tilida vaqtning tugab qolishini (*The students ran out of time and couldn't finish the last question of the test. If we don't hurry, we'll run out of time to catch our flight*), *buy time* vaqtdan yutishni (*He tried to **buy time** by asking the professor a lengthy, irrelevant question. The negotiators agreed to a temporary ceasefire to **buy time** for further discussions*) *pay time* frazemasini esa to'lov vaqtini aks ettiradi (*The company **pays** me for the **time** I spend traveling to clients. He decided to **pay** his **time** to charity work every weekend* [5, 103-1022]).

2) “Vaqt – bu harakatlanuvchi birlik”. Bu metafora vaqtning doimiy oʻzgarishini aks ettiradi, koʻp holatlarda vaqt kuzatuvchidan oʻtib ketadigan va qaytmaydigan narsa sifatida tasvirlanadi. Bunga quyidagi frazeologik birliklarni misol sifatida keltirishimiz mumkin. Misol uchun, ingliz tilidagi *time flies* iborasi oʻzbek tilida “vaqt tez oʻtadi” mazmunini (*We’ve been talking for hours! Time really flies when I’m discussing literature with you*) *time marches on* frazemasi oʻzbek tilida vaqtning oʻtib ketishini (*Despite our best efforts to preserve the old traditions, **time marches on**, and society continues to change.*), *time catches up with you* frazeologik birligi esa vaqtning bizni doim taʼqib qilishini bildiradi (*After years of late nights and poor eating habits, she realized that **time was catching up with her**, forcing her to adopt a healthier routine*).

Shuningdek, ingliz lingvomadaniyatida *the passage of time* iborasi ham borki, u tilimizda vaqt oʻtishi ifoda etadi. Quyidagi misolda esa iboraning konnotativ mazmunda qoʻllanilishi hamda morfologik-sintaktik ahamiyatini koʻrishimiz mumkin: *Looking at the photographs, he reflected on the **passage of time** and how much his children had grown since that summer vacation* [6, 1711-1725].

3) “Vaqt – cheklangan resurs”. Vaqtga nisbatan frazeologizmlarda motivlangan ushbu mazmun uning cheklovchi va koʻpincha qiyinchilikni tavsiflovchi xususiyati bilan bogʻliq. “*Race against time, beat the clock, kill time, time is up*” ushbu iboralarni misollar bilan koʻrib chiqamiz:

Misol uchun, ingliz tilidagi *race against time* iborasi oʻzbek tilida *vaqtga qarshi poyga* mazmunini (*The construction crew was in a **race against time** to finish the bridge before the rainy season began*), *beat the clock* frazemasi oʻzbek tilida bong urmoq (*She worked late into the night, determined to **beat the clock** and submit her project proposal on Friday morning*) maʼnosini, *kill time* iborasi esa oʻzbek tilida vaqtni tez oʻtkazish maʼnosini anglatadi (*While waiting for the plane, we decided to **kill time** by reading magazines and getting a coffee at the terminal*) Shuningdek, *time is up* frazeologik birligi esa oʻzbek tilida *vaqt boʻldi* mazmuniga ega. (“*Put*

down your pencils, everyone! **Time is up** for the exam, and you must stop writing immediately,” announced the professor [7, 263-271]).

Shuningdek, vaqt tushunchasini ifoda etuvchi frazeologizmlarni semantic funksiyasiga ko‘ra quyidagi guruhlarga tasniflashi 1-jadvalda ko‘rish mumkin [8, 64; 501–538].

1- jadval

Ingliz tilidagi zamonni bildiruvchi frazeologizmlarning tematik funksiyasiga ko‘ra tasnifi

Tematik funksiya	Frazeologik birliklar
Tezlik	<i>against the clock, in the nick of time, at the drop of a hat.</i>
Tajriba va donolik	<i>time will tell, like clockwork, a sign of the times.</i>
O‘tmish	<i>once upon a time, lost in time, in the good old days.</i>
Aniqlik	<i>to the minute, on the dot, split-second timing.</i>

To‘plangan materiallar ingliz frazeologiyasida vaqtni ifodalaydigan hamda madaniy ahamiyatga ega iboralar miqdori salmoqli ekanligini tasdiqlaydi. “Vaqt–qimmatli birlik” metaforasining ustunligi industrializatsiya va kapitalizmning Angliya-Amerika dunyoqarashiga tarixiy ta’sirining bevosita aksidir. Bu metafora mavhum tushuncha bo‘lgan vaqtni miqdoriy, almashinadigan tovarga aylantiradi, uni boshqariladigan va o‘lchanadigan qiladi [9, 263].

Aniqlikni bildiruvchi iboralarning keng qo‘llanilishi (*beat the clock*) madaniy jihatdan aniqlikka va zamonaviy hayotning bosimli tabiatiga urg‘u berilishini ta’kidlaydi. Bu vaqt ko‘proq siklik yoki o‘zgaruvchan deb tushunilishi mumkin bo‘lgan madaniyatlardan farq qiladi [10, 52].

Xulosa

Jahon tilshunosligida bugungi kunda frazeologizmlar maxsus o‘rganilmoqda, zero ular inson bilan bevosita bog‘liq va muayyan madaniy belgilarga egadir. Frazeologizmlar, odatda, emotsional va milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni, verbal muloqotning an’anaviy simvolikasi hamda keng tarqalgan milliy urf-odatlar, marosimlarni mujassam etadi. Keltirilgan holatlar tanlangan

mavzuning dolzarbligini belgilaydi, chunki madaniyatlararo muloqotlar jadal rivojlanayotgan bugungi kunda til birliklari, xususan, frazeologizmlar tarkibidagi madaniy belgilarni aniqlash zarurati yuzaga kelgan.

Xulosa qilish mumkinki, frazeologizmlar madaniy qisqartma vazifasini bajaradi. Ular murakkab tajribaviy bilimlarni (*time will tell*) yoki axloqiy hukmlarni (*kill time*) ixcham, osongina eslab qolinadigan lingvistik birliklarga aylantiradi, bu esa kognitiv ishlov berish va muloqot samaradorligiga yordam beradi.

References:

1. Lakoff & Johnson. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press 1980. 258 p.
2. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press 1997. 105 p.
3. Hall E.T. *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. Anchor Books 1983. 250 p.
4. McCarthy, Michael, and Felicity O'Dell. *English Phrasal Verbs in Use Advanced*. Cambridge University Press. 2017. 192 p.
5. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus*. Cambridge University Press. 2024. 1844 p.
6. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus*. 4th ed., Cambridge University Press, 2013. 1856 p.
7. McCarthy, M., & O'Dell, F. *English Vocabulary in Use: Advanced*. Cambridge University Press. 2017. 302 p.
8. Fillmore C.J., Kay P., & O'Connor M.C. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of let alone. *Language*, 1988. 501–538 pp.
9. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press 1998. 350p.
10. Zanotto M. The Conceptualization of Time in English Idioms. *Journal of Language and Cultural Education*, 2018. 6(1), 101–114 pp.